

Kam reikalingas Žalgiris sovietmečiu?

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjamas Žalgirio mitas, kuris yra viena iš sovietmečiu (per)kuriamos Lietuvos istorijos dalių. Svarbi jo sėma yra atkakli lietuvių kova su krikščionybę jėga primetančiais kryžiuočiais, kuri lemia, kad Žalgiris tampa kovos su žiauriais vokiečiais, o vėliau – kovos su „pūvančių Vakarų“ kultūra metafora. Žalgiris – kova ne tik už Tėvynę, bet ir už dievus, sovietmečiu jau praradusius savo reikšmę. Tad gaivinamas mitas tarsi skatina oficialų tautiškumą, telkdamas tautą, svajojančią apie negrįžtamai praėjusius laikus, nukreipdamas nuo autentiškos religijos – sovietmečiu draudžiamos katalikybės. Mitas, sistemos suvokiamas kaip *melas*, tampa naudingas „auklėjant naująją žmogų“. Kita vertus, tautą, kuri šį mitą laiko *ne-melu*, grąžina į situaciją „Respublika prieš Imperiją“ ir verčia dar kartą išgyventi Šiaurės vakarų krašto traumą – kovą tiek su Vakaraais, tiek su Rytais.

Raktažodžiai: mitologizavimas, simbolinė forma, stereotipas, legitimacija, Žalgiris.

Anot Juriiaus Lotmano, „kiekviena kultūra nulemia savąją to, ką reikia atsiminti (t.y. saugoti) ir kas užmirština, paradigmą“¹. Garsaus Žalgirio mūšio pavadinimas lietuvių sąmonėje susijęs su tauta, jos garbinga praeitimi ir dabartimi. Todėl keista, kad sovietiniais metais (net ir stalinistiniu laikotarpiu) bent jau iš pirmo žvilgsnio kultūroje Žalgirio būta gana daug: jau 1940 m. Vilniuje Žalgirio vardu pavadinta gatvė (tiksliau, dvi gatvės – Lomžinskos ir Chelmskos²); 1944-aisiais Kauno krepšininkai susibūrė į komandą, kuri vėliau tapo „Žalgirio“ klubu (ir 1947 m. SSRS čempionate iškovojo aukso medalį)³; tais pačiais 1944 m. „Žalgiriu“ pavadinta Maskvoje įkurta LTSR profesinių sąjungų sporto draugija⁴;

1 Juriij Lotman, „Atmintis kultūrologijos požiūriu“, in: Juriij Lotman, *Kultūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 297.

2 Antano Rimvydo Čaplinsko asmeninis archyvas.

3 www.zalgiris.lt

4 *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 12, Vilnius, 1984, p. 466–467.

1947 m. sutelkta futbolo komanda, iš pradžių turėjusi „Dinamo“; paskui „Spartako“ pavadinimus, nuo 1962-ųjų taip pat ėmė vadintis „Žalgiriu“⁵; nuo 1983 m. šiuo vardu vadinama staklių gamykla Vilniuje⁶ ir t.t.

Iš tokios gausios atrodytų, kad Žalgirio mitas sovietmečiu būtų buvęs skatinamas. Anot sovietmetį tyrinėjančių jaunųjų istorikų, „selektyvus kai kurių tautinio istorinio naratyvo elementų panaudojimas buvo kryptingas sovietų valdžios politika, formavusi tautiškai sovietinį identitetą“⁷. Pasak jų, sovietai itin sėkmingai pasinaudojo „Žalgirio mūšio nacionalistiniu krūviu savo legitimumui sustiprinti“⁸. Tuomet Žalgiris, kaip simbolinė forma⁹, tampa reikšminga sovietmečiu mitologizuotos istorijos dalimi. Vis dėlto šis mitologizavimas vyko ne visoje kultūroje: grožinės literatūros apie Žalgirį sovietmečiu beveik nėra. Kaip tokių reiškinių interpretuoti? Šiame straipsnyje per iškalbingą detalę – Žalgirį (ne tik) literatūroje, – kaip reikšmingą visumos dalį, apžvelgiama santykio su istorija paradigma sovietmečiu. Sigitos Gedos poema *Žalgiris* aptariama išsamiau – kaip alternatyvaus mąstymo variantas.

Už Žalgirį?

Pirmaisiais sovietmečio ir Antrojo pasaulinio karo metais Žalgirio vardo vartojimo motyvacija atrodo visiškai aiški: jis telkia tautą kovai prieš fašistus¹⁰. Tai ryšku karo metų poezijoje, pavyzdžiui, Salomėja Nėris, tęsdama Maironio tradiciją, rašo apie nuožmius teutonus, kanopas vokiškų gaujų, daug kartų mindžiusių, trypusių gimtąjį kraštą (eilėraščiai „Myli tėviškę lietuvis“, „Donelaitis“). Eilė-

5 www.vfk-zalgiris.lt

6 *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*.

7 Arūnas Streikus, „Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 373.

8 „Laisvės kryžkelės (XXXVII). Istorinės atminties sovietizavimas: Ričardo Čekučio ir Arūno Streikaus pokalbis“, www.bernardinai.lt

9 Anot Vytauto Kavolio, simbolinės formos – tai vaizduotės kūrinys, abstrahuotas dalykas, egzistuojąs žmonių galvose, jų parašytose knygose, jų sukurtuose meno kūriniuose. Jos dalyvauja kolektyviniame gyvenime ir kaip to gyvenimo gaminy, jo problemų sprendimo būdas, ir kaip jo energijos šaltinis, jį ribojanti ir transformuojanti ar transcenduojanti jėga (Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, p. 19–20).

10 Plg. Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 370–371.

raštyje „Prie Stalingrado“ priešai vadinami paklydusiais ainiais Riterių sūnų. Ši topika – plėšrūs, gimtąją žemę engiantys teutonai, jų sunkūs batai ir pan. – yra svarbi ir 1942 m. išleistoje Liudo Giros poezijos knygoje *Žalgirio Lietuva*. Joje telkiant tautą karui, kuriant tautos galybės viziją primenama šlovinga pagoniškos kunigaikščių Lietuvos praeitis: „Traidenio, Mindaugo, galiūno Gedimino, / Kęstučio, Vytauto – kas jų vardų nežino“¹¹. Žalgiris tampa už laisvę kovojančios tautos, jos stiprybės ir išdidumo metafora:

Atminkit Žalgirį! Te jis
Jūs dvasią kovai kelia nūdien
Netrukus jis jum naujai nušvis,
Tegu kiekvienas jūsų budi.¹²

Tik vėliau, kai vokiečiai iš Lietuvos pasitraukė, tęsiant karo metų tradiciją Žalgiris imtas gausiai naudoti sporto komandų ir organizacijų pavadinimuose. Paradoksalu, jog tuo metu Lietuvoje egzistavo ir ne vienas partizanų, kovojusių prieš Lietuvos stalininę bei hitlerinę okupacijas, būrys, pasirinkęs Žalgirio vardą (taip pat Kęstučio, Vytauto, Margirio ir kt.).

Tačiau jau 1944-ųjų rudenį, anot Vytauto Kubiliaus, Komunistų partija pasmerkia tautiškumo ideologiją kaip „buržuazinio nacionalizmo“ ideologiją, savo idėjomis maitinančią ginkluotą pasipriešinimą tarybų valdžiai. Savarankiškos nacionalinės valstybės idėja (net jos prisiminimai) išbraukiama iš tarybinės literatūros indekso drauge su klausimu apie tautos likimą. Gausios kupiūros iškandžioja tautinės savimonės apraiškas klasikų raštuose, tačiau Žalgiris, tiksliau, jo pavadinimai, lieka. Galbūt oficialiosioms struktūroms šis vardas ir toliau įkūnijo kovą su Vakarais, vadintais „supuvusiais“? O gal jis turėjo asocijuotis ir su kryžiaus karais, t.y. paskutinės Europoje pagonių tautos pasipriešinimu jėga primetamai krikščionybei?

Neplėtojant Žalgirio sampratos valdžios struktūrose, akivaizdu, kad tautai jis reiškė ką kita. Tautos santykį su Žalgiriu ir apskritai su praeitimi taikliai nusako 1957 m. išleistos Valerijos Valsiūnienės apysakos *Keliai keleliai* žodžiai: „Praeities gadyne buvo kupina neapsakomai sunkių nepakartojamų žygių, kurių

11 Liudas Gira, *Žalgirio Lietuva*, Maskva, 1942, p. 26.

12 *Ibid.*, p. 29.

didvyriai nebeturės sau lygių“¹³. Į tokio santykio su istorija paradigmą įsirašytų Vytauto, Birutės ir kitų to meto istorinių figūrų paveikslai, kabėję ne vienuose namuose. Tuomet Žalgiris, prijaukintas sovietmečiu, turėtų būti dažnas ir to laikotarpio literatūroje – pasinaudojant juo kaip nedraudžiamu, toleruojamu, būtų buvę galima kalbėti apie tai, kas svarbu tautai.

Prieš Žalgirį?

Vis dėlto tekstų, susijusių su Žalgiriu, sovietmečiu nėra daug. Dar keisčiau ši situacija atrodo skaitant stalinistinio ir „atšilimo“ laikotarpio politinius dokumentus, kurie akivaizdžiai liudija, kad Žalgirį, kaip ir visą LDK istoriją, buvo skatinama sumaniai panaudoti savoms reikmėms. Antai 1944 m. gruodžio 27 d. LKP pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus pranešime LKP (b) CK IV plenumė kalbėjo, kad

partinės organizacijos privalo kovai su vokiškaisiais grobikais vokiečiais ir lietuviškaisiais-vokiškaisiais nacionalistais plačiai mobilizuoti lietuvių liaudies kovos su šunimis riteriais ir kaizeriniais grobikais (1914–1918 m.) nacionalines tradicijas.¹⁴

1960 m. gegužės 30 d. LKP CK sekretorius Vladas Niunka rašė laišką į Maskvą (SSKP CK komitetui) dėl Žalgirio mūšio metinių minėjimo panaudojimo sovietų valdžios autoritetui stiprinti. Jame minimas „draugo N.S. Chruščiovo“ pasakymas, kad „Griunvaldas tapo mūsų broliškų tautų bendros kovos simboliu“, bei tvirtinama, jog „Griunvaldo mūšio tradicijų platus nušvietimas padėtų sustiprinti tautų draugystę“¹⁵.

Tačiau net švenčiant 550-ąsias mūšio metines 1960 m., apie Žalgirį rašyta mažai. Liepos 15 d. laikraštyje *Tiesa* paskelbtas Juozo Žiugždos pranešimas skambiu pavadinimu „Vienybė – kelias į pergalę“. Prie jo publikuotas Teofilio Tilvyčio eilėraštis „Žalgirio broliai“, kuriame varijuojama brolystės ir kovos prieš grėsmingus Vakarus tema:

13 Valerija Valsiūnienė, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 55.

14 *Lietuvos kultūra ideologijos nelaisvėje: 1940–1990*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 45.

15 *Ibid.*, p. 280.

Dvidešimt metų – gražiausia jaunystė,
 Langas į tolius svajonėmis skristi,
 Žydi tėvynė kaip sodas palangėj, –
 Kas gi ten drumsčia saulėtą padangę?

Žalgiro broliai, ir vėl mes kartu,
 Slepias kryžiuotis po laisvės vardu!

[...]

Žalgiro broliai Spalio kare, –
 Amžiams praėjus ir vėl mes greta.
 Žalgiro broli, akių nesudėki,
 Dieną ir naktį už laisvę budėki.¹⁶

Lietuvos dvidešimtmetis Sovietų Sąjungoje eilėraštyje nusakomas euforiškais vaizdiniais: žemiško rojaus išpūdį kuria žydinčio (nors ir palangėj) sodo, saulėtos padangės metaforos. (Nuolatinė) Vakarų grėsmė kliudo šiam palaiminamam gyvenimui, tad reikia budėti. Drauge švenčiant Žalgiro bei Lietuvos aneksijos į Sovietų Sąjungą metines, ta proga parašytame eilėraštyje ne tik tęsiama karo metų Žalgiro sampratos tradicija, Žalgiris čia tampa nuolatinio broliavimosi su sovietais kovose už laisvę metafora. Tokiu būdu Žalgiris pateikiamas kaip neišvengiamai pasikartojantis, sugrįžtantis įvykis. Tad aiškiai matyti, kaip Žalgiris įgauna naują turinį.

Tos pačios datos laikraštyje *Literatūra ir menas* taip pat publikuotas straipsnis „Žalgiris – broliškų tautų pergalė“, tačiau šiame numeryje daugiau kalbėta apie liepos 16-ąją prasidėsiančią Dainų šventę, skirtą tarybinės Lietuvos dvidešimtmečiui. Toks pakankamai nedidelis dėmesys Žalgiriui kultūros leidinyje atrodo simptomiškas – jau minėta, kad Žalgiriui skirtų meno kūrinių nėra daug. Galima prisiminti, kad po kelerių metų – 1965-aisiais – Operos ir baleto teatre buvo pastatyta Vytauto Klovos opera *Žalgiris* (teatro repertuare žinoma neutralėsiu pavadinimu *Du kalavijai*, libreto autorius Jonas Mackonis), skirta paminėti 555-osioms mūsų metinėms. Tai buvo „pirmasis kartas sovietmečiu, kai scenoje išdrįsta oficialiai rodyti tokius ‚sensacingus‘ nepriklausomybės laikų simbolius, kaip Vytis ar Gedimino stulpai. Istorines Lietuvos valdovų regalijas tuomet savo įtakingu žodžiu apgynęs autoritetingas kultūros ministras Juozas

16 Teofilis Tilvytis, „Žalgiro broliai“, *Tiesa*, 1960 07 15.

Banaitis¹⁷. 1969 m. išleista pjesių knygelė liaudies teatrui *Žalgirio mūšis*¹⁸. To paties pavadinimo Vytauto Venckaus pjesėje tęsiama iš Maironio atėjusi ir karo metais atgimusi Žalgirio „naudojimo“ tradicija, tik veiksmas vyksta Antrojo pasaulinio karo metais Klaipėdos krašte, vietinių vaikų būrys kovoja su vokiečių vaikais.

Taigi Žalgirio vardas naudojamas įvairiausiose srityse, mūšio jubiliejui organizuojamos išskilmės, Gedimino kalne statomas memorialinis akmuo¹⁹ (jis neprilygo Griunvalde pastatytam paminklui, kurį sudaro sąjungininkų kariuomenę simbolizuojantys obelisko stiebai ir kovotojų išsidėstymas²⁰, o po Nepriklausomybės atkūrimo restauruojant Gedimino pilį – koks paradoksas – šis, anot muziejininkų, „akmenukas“ tiesiog dinga). Publicistikoje, žiniasklaidoje „Žalgirio mūšis“ buvo interpretuojamas kaip sėkmingai pasibaigusios rusų vadovaujamų internacionalinių pulkų kautynės prieš vokiečius²¹. Tačiau kaip interpretuoti tendenciją, kad oficialiai leidžiant ir net skatinant Žalgirio temą, literatūrinių pasakojimų apie Žalgirį bemaž nėra? Galbūt galima aiškinti tuo, kad šiuo vardu vadinant įvairiausius dalykus, jis buvo tapęs paprasčiausia emblema. Tokiu būdu didžioji tautos dalis, Valsiūnienės žodžiais tariant, „serganti nepagydoma liga – karžygių manija“²², gavo tai, ko ilgėjosi, ko labiausiai pasigedo. Tačiau Žalgirio turinys neišvengiamai nuskurdinamas suskliaudžiant tai, apie ką kalbėti nepatogu, pavyzdžiui, kunigaikštį Vytautą, plėtusį Lietuvos teritoriją į Rytus²³. Galbūt literatūra apie Žalgirį galėjo būti draudžiama, nes pasakojimus sunkiau kontroliuoti, jie komplikuoja „naujojo žmogaus“ auklėjimą? O gal nė vienas menininkas nesiėmė šios temos, žinodamas, kad mūsų galės traktuoti tik pagal nustatytą sovietinės istoriosofijos kanoną?

17 Baltrušaitytė Renata, „Viešnage *Pilėnų* autoriaus pily“, *Veidas*, 2005 07 14, <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/42d786e99d323.2>

18 *Žalgirio mūšis: 2 pjesės moksleivių teatrui*, Vilnius: Liaudies rūmai, 1969.

19 Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 370.

20 *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*.

21 „Laisvės kryžkelės (XXXVII). Istorinės atminties sovietizavimas“.

22 Valerija Valsiūnienė, *op. cit.*, p. 65–66.

23 Anot Mečislovo Jučo, „lietuvių kovos su kryžiuočiais buvo vertinamos teigiamai, bet tik iki tol, kol nelietė Maskvos interesų. Algirdo ir Vytauto žygiai prieš Maskvą esą tik silpnino lietuvių pasipriešinimą Vokiečių ordinui. Esą lietuviams sėkmingai kovai su kryžiuočiais pakakę tų rusų žemių, kurias buvo užėmęs Gediminas. Algirdo, o ypač Vytauto rusų žemių nukariavimo politika buvusi trumparegiška“ (Mečislovas Jučas, „Dėl sovietmečio istorikų ir senosios Lietuvos istorijos“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2004, Nr. 9–10, p. 465.

Kaip bebūtų, Žalgirio vardo vartojimas sovietmečiu leidžia kalbėti apie mitologijos kaip ideologijos kūrimą. Pasak Roland'o Barthes'o, kuriant mitą kaip antrinę semiologinę sistemą, pirmosios sistemos ženklas antrojoje tampa tik signifikantu; prasmė, virsdama forma, netenka savo konkretumo, nuskursta, iš jos išgarinama istorija ir lieka vien raidė²⁴. Kita vertus, Žalgirio interpretacijos netelpa į schemą, kurią taip norisi taikyti: esą Žalgiris, kaip ir kita herojinės LDK istorijos dalis, buvo naudinga legitimuoti sovietinį režimą²⁵. Tokiu atveju pirštų išvada, kad sovietmečiu apie senąją Lietuvą rašiusieji buvo kolaborantai (sąmoningai arba nesąmoningai)²⁶.

Kitokia to paties mito dalis?

Anot Claude'o Lévi-Strausso, netiesa, kad yra „vienintelė teisinga“ mito versija, o visa kita tėra kopijos ar iškraipyti jos atgarsiai; mitui priklauso visi variantai²⁷. Su netikėtu Žalgirio mūšio ir apskritai Lietuvos istorijos įprasminimu (tad vienu iš Žalgirio mito variantų) susiduriame Sigito Gedos polifoninėje poemoje *Žalgiris*, rašytoje nuo 1968 m., ne kartą taisytoje²⁸ ir išspausdintoje tik 1981 m. almanache *Poezijos pavasaris* bei rinkinyje *Žydinti slyva Snaigyno ežere* (1982). Turbūt tik pats poetas galėtų atsakyti, kodėl kūrinys taip ilgai neišvydo dienos šviesos. Ši poema ne tik žalgiriadoje, bet ir visoje lietuvių literatūroje ypatinga tuo, kad joje matome laisvo žmogaus autentišką santykį su (tautos) istorija: joje

24 Rolanas Bartas, *Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 87.

25 Plg. Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 370.

26 Plg. arkivyskupo Sigito Tamkevičiaus požiūrį: „2006 m. liepos 4 d. Maskvoje vykusio religinių lyderių susirinkimo metu Rusijos žurnalisto Jurijaus Klicenko paklaustas, ar artėjančių 600-ųjų Žalgirio mūšio metinių proga Lietuvos katalikų bažnyčia neplanuoja surengti mišių už visus kritusiuosius šiame mūšyje, arkivyskupas atsakė, kad tai būtų pernelyg didelė nuolaida sovietinei ateistinei propagandai, kad Žalgirio mūšio reikšmę daugiausiai išpūtė KGB, ir kad apskritai, niekam neįdomu, kas buvo prieš šimtmečius“ (Inga Baranauskienė, „Minint Žalgirio mūšį, www.omni.lt, 2006 07 15).

27 Claude Lévi-Strauss, „Mitų struktūra“, in: *Mitologija šiandien*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 63.

28 Pats Geda yra sakęs, kad poemą taisė apie vienuolika kartų (Sigitas Geda, *Man gražiausias klebonas – varnėnas*, Vilnius: Vyturys, 1998, p. 210).

nėra nei baltofilijos, ganėtinai patogios valdžiai²⁹, nei pagoniškos ar apskritai kunigaikščių Lietuvos apoteozės. Norėtusi, kaip jau tapo įprasta (o gal šiandien madinga?) teigti, kad šioje sudėtingoje poemoje didelė Lietuvos istorijos dalis perrašoma Ezopo kalba. Tačiau apie žiaurios istorijos dėsnius, su kuriais susiduria visos tautos, joje rašoma ganėtinai atvirai (kiek poezijoje apskritai kalbama „atvirai“). Kita vertus, poetas, 1983 m. komentuodamas jos kūrimą, baiminosi, kad „ta poema per tiršta, vietomis pernelyg sualegorinta. Dabar, žinoma, taip nerašyčiau“³⁰. Kūrinio ezopiškumui vertėtų skirti atskirą studiją, o šiame straipsnyje toliau nusakomos pagrindinės poemos ašys, svarbios straipsnyje svarstomai problemai. Skaitant sintagmiškai, poema pasakoja apie pasiruošimą Žalgirio mūšiui ir pačią kovą.

Žalgirio įvykiai vyksta keliuose erdvėlaikiuose tuo pat metu, pasakojimo istorijos apima pasaulio priešistorę ir XX a. antrąją pusę. Tokį fantastišką ke-liaplanį pasaulėvaizdį įteisina komplikauta sakymo situacija: kalbančiojo regėjimuose atsiskliaudžia į gudobelės žiedą panaši Lietuva, šie regėjimai³¹ ir yra pasakojami skaitytojui. Tačiau kalbantysis ne tik pasakoja savo kelintąkart matomus regėjimus. Prabildamas tai esamuoju, tai būtuoju kartiniu ar būtuoju dažniniu, tai būsimoju laikais jis pats lemia jų eigą. Pasakojimo plotmėje kalbant apie Lietuvos istoriją nuolat užbėgama į priekį: būsimoju laiku nusakomi ateityje vyksiantys, tad jau žinomi dalykai. Žiūrint iš sakymo perspektyvos (sakymas nėra aiškiai apibrėžtas nei erdvės, nei laiko nuorodomis, tačiau iš įvairių XX a. buities ir istorijos detalių suvokiame, kad sakytojas – šių dienų žmogus) visas pa-

29 Plg. Sreikaus požiūrį: „P. Dundulienės darbuose suformuota aukštos baltų kultūros, kuriai labai pakenkė krikščionybė, koncepcija pasinaudojo sovietų režimas, kovojęs su Katalikų Bažnyčia. Lietuviškas nacionalizmas, netgi, sakyčiau, pseudonacionalizmas, į kurį aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose sovietai jau žiūrėjo šiek tie tolerantiškiau, formavosi būtent pagoniškos, ikikrikščioniškos kultūros pagrindu. O tai, manyčiau, sovietams buvo mažiau pavojinga, nei Vakarų civilizacijos ir krikščionybės vertybių pagrindu besiformuojantis nacionalizmas. [...] Taip pat sakyčiau, jog sovietai ne tiek naudojos krikščionybės ir pagonybės kolizija. Labiau buvo akcentuojama vakarietiško ir antivakarietiško nuotaikų, vertybių kolizija“ („Laisvės kryžkelės (XXXVII). Istorinės atminties sovietizavimas“).

30 Sigitas Geda, „Slaptieji suokalbiai“, *Pergalė*, 1983, Nr. 9, p. 146.

31 Lietuvių kalbos žodynai tarp žodžio „regėjimas“ reikšmių pateikia „matyti; patirti“ (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 650), „tariamas reginys, vaizdas; vizija: Tikrovė virsdavo apokaliptiniais regėjimais ir netekdavo realaus turinio. Tavo sapnis ir tavo regėjimas, tau bemiegant, iš to radosi“. – *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: *Mokslas*, 1978, p. 364.

sakojimas ir net užbėgimai į priekį bei liepimai pasirodo kaip nuolatinis grįžimas atgalios, Lietuvos istorijos fragmentų atrinkimas ir dėliojimas tam tikra tvarka, norint išsiaiškinti, ką reiškia Žalgiris. Įdomu tai, kad kronikoje kalbama Vytauto Didžiojo vardu. Tad kronika, kaip žanras nepretenduojanti į objektyvų įvykių pateikimą, tarsi išsako paties Vytauto Didžiojo požiūrį į istoriją. Būtent istoriją poetiškai reflektuoja šia kauke prisidengęs kalbantysis, patiriantis ir paradoksaliai valdantis savo regėjimus. Iš atskirų mizanscenų, kurias jungia keliaujančio, tad ir kažko ieškančio Vytauto Didžiojo figūra, sukomponuotuose regėjimuose (iš naujo) išgyvenamas ne tik Žalgiris, bet ir visa Lietuvos istorija.

LDK poemoje vaizduojama kaip mitinė šalis. Pirmoje dalyje „Gardinas“ Lietuva tarsi utopinis pasaulis išnyra iš vandens³². Dinamiškas ryškiaspalvis pasaulis pasirodo beribėje erdvėje (tokį įspūdį sukuria dangaus, į kurį kreipiamasi, žmonių varinėjamų žiogų bei vieversio figūros). Jos nepaprastą gyvybingumą visoje poemoje įvaizdija pasikartojančios (vislių) žuvų, ridenamų kiaušinių ir žalumų, žydėjimo semą turinčios figūros. Atsiskliaudusi Lietuvos žemė ne tik pavasariškai gyvybinga – ji pasakiška. Šiame nepaprastame pasaulyje meška, kurią lietuviai, gąsdindami vokiečius, vesdavosi į mūšį, kalba žmogaus balsu³³. Šalia gyvųjų – prikeltos Kęstučio, Senuosiuose Trakuose gaudančio plevenančią žuvį, kuri panaši į pabaidytą moteriškę; volungės, giedančios ant žalio meldo, – gyvena ir vėlės („ir gers karvelis mažas, prisiklaupęs, / paklydėlė plunksnuotoji / Vėlė..., 303). Į garsųjį Žalgirį grįžtama su visų jame dalyvavusių karių vėlėmis, o prasidėjus mūšiui daugose sėdintys kunigaikščiai siunčia karius, padeda gyviesiems. Tokiu būdu ne tik kuriamas mitinės LDK vaizdas, bet ir rodoma, aiškinama jos, su visais mirusiais žygiuojančios į karą ir iš jų besisemiančios jėgų³⁴, galybė.

Mitinio pasaulio darną griaua nuolatinės kovos, susijusios su krikščionybe, kuri turi du pavidalus. Vienas – tai jėga brukama krikščionybė (poemoje ryški grėsmės izotopija, į kurią įsirašo blyksintys, geležimi apkaustyti riteriai, plaukiantys laivai, riteriai trimis galvomis ir kt.). Kitas – tai krikščionybė, kurią neša

32 Anot Algirdo Juliaus Greimo, lietuvių mitinėje sąmonėje kitas utopinis pasaulis yra vandinio pobūdžio (Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 143).

33 Sigitas Geda, „Žalgiris“, in: Sigitas Geda, *Varnėnas po mėnuliui*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 303. Toliau cituojant iš šios knygos nurodomas tik puslapis.

34 Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, p. 422.

asketiškas vienuolis Brunonas. Kvailų romėnų krikštyti atėjęs basas Brunonas priešinamas gamtiškajam Kęstučiui (pas Birutę šis atjoja ant dramblių „mažytis, žalias, pinavijos dydžio“, 304). Kita vertus, būtent šio asketiško vienuolio figūra (ji priešinama ir riteriams) išsakomas nevienareikšmiškas krikšto vertinimas. Kalbantysis, keisdamas žiūros tašką, į pasakojimą apie Brunoną įterpia jo paties viziją: „Teatpūs jam vėjas / gražiausią viziją: mažytė moteris, / kurapkos dydžio, it harpija, šviesaus / ir lengvo skrydžio“ (305). Tačiau ši graži vizija jau kitoje strofoje virsta (mitinės) Lietuvos naikinimo metafora:

Ak, mano tėvel! Mirštantis Kęstuti, per
spanguolynus jodamas, truputį pasilenk –
čia žėri pempės plunksna, o riteriai
trimis galvom atjoję apskleis greit
iečių debesiu pilis...Numirk, Brunonai,
prapultį regėjęs šio baskų krašto:
su karčiais ryja Lietuvą pabaisa,
o jos galva – sparnuotos moteries...(305)

Įdomu tai, kad pati krikščionybė, ko lauktume pagal straipsnio pradžioje aptartą schemą, nėra vertinama neigiamai. Gedimino laišakai, rašomi ant biraus smėlio, metaforiškai nusako Lietuvos atvirumą Vakarų, t.y. krikščioniškajai, civilizacijai; krikščionimi įvardijamas Vytautas; žmogelis, pagriebęs žydinčios vyšnios šaką ir bandantis (kad ir veltui) keltis į padangę žydrą; ežeruose prausiamų avių pulkai yra gana dviprasmiškos figūros. Skaitant krikščioniškuoju kodu, kuris poemoje pakankamai ryškus, šie euforiški vaizdai tampa krikšto ar apskritai krikščionybės siekimo metaforomis. Taigi neigiamai vertinama tik jėga primetama religija.

Kunigaikščių Lietuvos vaizdas, ypač Vytauto laikų, taip pat nevienareikšmis. Tai gyvybinga, bet atplaukiančių laivų puolama, karui besirengianti ir kariaujanti Lietuva. Nuo išorės priešų besiginančioje Lietuvoje gyvybė paradoksaliai praranda vertę. Jogaila, numarinęs Jadvygą po dilgėlėm, miršta klausydamasis lakštingalų giesmių. Šių dviejų mirčių sugretinimas panaudojant legendą apie Jogailos mirties priežastį sukuria ironiją: ji randasi dėl to, kad žudantis, už savo tautą kariaujantis karalius miršta peršalęs dėl pomėgio klausytis lakštingalų. Kita vertus, kunigaikščius dėl trokšamos valdžios žudo saviškiai. Mindaugas, taip

krūptelintis Kęstutis, kurio laukia du monstrai su šlapiom kanapių virvėm, įrašomi į tragiškos žūties dėl valdžios izotopiją, kurios dalimi tampa ir Vytautas, apie save kalbantis kaip apie Lietuvos išganytoją:

Sidabrinės mano galvos švytėjimas!
aš sėsiu dievo tėvo dešinėj, tamsus,
mažytis, gėręs vandenį iš balų, Jeruzalė
auksinė atsidaro, driežlynuos, mano mintys
bėga tolyn, tolyn ligi pat Juodųjų marių...(307)

LDK istorija ir vadinamasis jos Aukso amžius parodomi ne tik didingi, bet ir žiaurūs, pilni mirčių, kurios nustelbia akcentuotą Lietuvos gyvastingumą, siejamą su pagonybe.

Poetinė Gedos vaizduotė sulydo, atrodytų, neįmanomus dalykus: Vytautas sensta prie Gango, Kęstutis pas Birutę atjoja ant dramblių. Apskritai *Žalgiryje* veikia ne tik realios to meto istorinės figūros, dalyvavusios legendiniame mūšyje, bet ir kitos, nurodančios į senovės Egiptą, Romą, tragiškus XX a. istorijos puslapius – vieną ar kitą karą, tautos genocidą (perbalusio armėno figūra). Į mūsų veržiasi siaučiantis viename su etruskais, prūsai, prabylantys vokiškai ir nuo Aistmarių su Romeliu traukiantys į Afriką. Tokiu būdu Žalgiris tampa karų metonimija, kurią reflektuojant atidengiamas ne vienas istorijos sluoksniu: romėnų asimiliuoti etruskai, vokiečių – prūsai. Šios tautos, kažkada nukariautos, dabar jau pačios eina į karą. Pabrėžiant menkumą ir išsigimimą, jos vadinamos vištasnapiais. Taip paliudijamas paradoksalus istorijos dėsnis – kažkada buvusi auka pati tampa žudike.

Tačiau istorija suvokiama ne tik kaip mirčių (šalia jų Gedos poemoje visada yra ir gyvenimas), bet ir atgailos už jas ratas. Ramybė kūrinio pabaigoje („duok, viešpatie, / jau atilsį, ramybę žemaičiams, jotvingiams / ir rusams, lenkams, baskams, vokiečiams ir lybiams...“, p. 311) parodoma kaip bene svarbiausia sakytojo aksiologijoje. O minėtas dėsnis, kai susipina skirtingi erdvė-laikiai, įvairias religijas nurodančios figūros (pavyzdžiui, japonai su vyžomis, balandis, lotosas, Meka), yra suvokiamas kaip universalus, galiojantis nepriklausomai nuo konfesijos.

Tad anksčiau apžvelgta paini sakymo situacija, įgalinanti kalbėtoją nuolat keisti žiūros tašką, laisvai elgtis su įvairiais istorijos įvykiais ir figūromis, (sovie-

tmečiu) leidžia apmąstyti ne tik Žalgirį (grįžimas į jį tampa bandymo suprasti (Lietuvos) istoriją metafora), bet ir apskritai istoriją, jos dėsnius. Dramatiškoje Gedos poemoje *Žalgiris* medijuojant gyvenimo ir mirties priešpriešą reflektuojamos nuolatinės lietuvių ir kitų tautų kovos už laisvę, atimtą primetant stipresnių valią silpnesniems, taip pat užkariaujančio ir nukariaujamo pozicijų kaita, kaltė bei atgaila.

Regis, Gedos sukurtas poetinės Lietuvos istorijos fragmentas žymi lūžį, kuris leidžia kalbėti apie autentišką santykį su istorija, paminant ir romantinės, ir sovietų istoriografijos stereotipus. Jis liudija ir laisvėjimą, o gal sėkmingą cenzūros apėjimą. Gedos poezijoje *Žalgiris* kaip simbolinė forma buvo pasitelkta visiškai naujai. Oficialiosios sovietmečio struktūros *Žalgirį* kaip kultūros dalį naudojo perversiškai, Kavolio žodžiais tariant, pateisindamos elgesį, kuris yra priešingas kultūros skelbiamiems idealams³⁵. Tautai *Žalgiris* įkūnijo tai, ko labiausiai tuo metu stigo (tai kompensacinis ar utopinis kultūros naudojimas³⁶). Geda, būdamas diskursyvinės rašytojų bendrijos, kuri, atrodytų, šia simboline forma naudojosi mažiausiai³⁷, narys, panaudojo *Žalgirį* kaip tautų, naikinamų ir naikinančių ir būtent taip dalyvaujančių nuolatinėse istorijos dramose, metaforą.

35 Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga., 1994, p. 525.

36 *Ibid.*, p. 525.

37 Tik nuo Sąjūdžio laikų žalgiriada pasipildė: 1990 m. perleista pataisyta Mečislovo Jučo knyga *Žalgirio mūšis*, Judita Vaičiūnaitė parašė eilėraštį „Žalgiris“, 1993 m. išleistas straipsnių rinkinys *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, 1996 m. pasirodė Dariaus Bulanavičiaus knyga-žaidimas *Žalgirio mūšis*, 1999 m. – Romo Masteiko istorinis apsakymas „Žalgirio mūšis“ bei Roberto Čepulio istorinė poema *Žalgirio Lietuva* ir t.t.

Who Needed Žalgiris during the Soviet Period?

S u m m a r y

The article examines the myth of Žalgiris (the Battle of Grunwald), which is an eloquent and significant detail that represents the paradigm of relationship with history during the Soviet period. Since the name of Žalgiris in the Lithuanian consciousness is related to the glorious past and present of the nation, at first it appears strange that it was so common in the cultural life during the Soviet period: streets, sport teams, factories, etc. had the name of Žalgiris. The myth of Žalgiris seems to have been stimulated, and according to some historians, Soviets used it very successfully for their legitimization. The analysis reveals, however, that this mythologization does not comprise all the culture: one can hardly find literary works about Žalgiris, which might suit the scheme of these historians.

The article analyses the poem *Žalgiris* by Sigitas Geda as an alternative version of this myth. The poem reflects the constant fights of Lithuanians and other nations about their freedom. In addition to poetical reasoning about liberty, there is a variation between the positions of the conqueror and the beaten, as well as their fault and penance. This poem as a fragment of the poetic history of Lithuania is a considerable break. Hence one can talk about the authentic relationship to history while distancing oneself from the stereotypes of the national romantic and Soviet historiography. In the poetry by Geda, Žalgiris, as a symbolic form, was used anew. Žalgiris becomes a metaphor of the nations that are annihilating others and being annihilated themselves, and in this way they are participating in the dramas of history.

Key words: Žalgiris (Battle of Grunwald), mythologization, symbolic form, stereotype, legitimisation.
